

(İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Şevâhidü Evḍâhi'l-mesâlik* adlı eserinin şerhidir); *İkâmetü'l-burhân 'alâ enne'l-ef'âle'n-nâkûşate innemâ tedüllü 'ale'z-zamân* (Eserde İbn Mâlik'in *et-Teshîl*'deki konuyla ilgili görüşü eleştirilmektedir); *Telhîşü't-telhîş min şevâhidi't-Telhîş*; *Eshelü'l-makâşid bi-hilyeti'l-meşâyih ve ref'i'l-esânidi'l-vâkı'a fi merviyâti şeyhine'l-imâm el-vâlid*; *el-Ufuku'l-müşriḳ bi-terâcimi men lekînhü bi'l-meşriḳ*; *el-Enisü'l-muṭrib fi-men lekîtühü min üdebâ'l-Mağrib*; *Şerhu Sireti İbn Fâris* (İbn Fâris'in *Evcezü's-siyer li-hayri'l-beşer* adlı risâlesinin şerhidir); *el-İstimsâk bi-evşâkı'l-urve fi'l-aḥkâmi'l-müte'allika bi'l-kaḥve*; *Envâ'u'l-envâr fi şerhi şevâhidi'l-Keşşâf ve'l-Envâr* (Zemahşerî ve Kâdî Beyzâvî'nin tefsirlerindeki şevâhidin şerhidir); *Simṭü'l-ferâ'id fîmâ yete'allaḳ bi'l-besmele ve's-şalât mine'l-fevâ'id*; *el-Ezhârü'n-nediyye*; *Temhîdû'd-delâ'il ve telhîşü'l-evâ'il*.

Müellif şu eserlerin üzerine hâşîye ve ta'lîkât da yazmıştır: Teftâzânî'nin *el-Muḥtaşar ve el-Muḥavvelî*, İmruülkays'ın divanı, Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın divanı, Firûzâbâdî'nin *er-Ravzü'l-meslûf fîmâ lehü ismâni ilâ ülûf*ü, İbn Hişâm'ın *Muġni'l-lebîb*'i, İbn Mâlik'in *Teshîlü'l-Fevâ'id ve tekmlü'l-Makâşid*'i, Mekkûdî'nin İbn Mâlik'e ait *el-Elfiyye* üzerine yazdığı şerh, İbnü'n-Nâzim'in *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*'i (İbn Mâlik), Süyûtî'nin *Telhîşü'l-Miftâḥ*'i nazma çektiği *Uḳûdü'l-cümân* adlı eserine yine kendisinin yazdığı şerh, Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Fethu Rabbi'l-beriyye bi-şerhi'l-Ḳaşideti'l-Hazreciyye*'si, İbn Ümmü Kâsım diye tanınan Hasan b. Kâsım el-Murâdî'nin İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si (*el-Hulâşa*) üzerine *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla yazdığı şerh, Hâlid el-Ezherî'nin *Mûşilü't-ḫullâb ilâ Ḳavâ'idü'l-irâb*'i (İbn Hişâm en-Nahvî), aynı müellifin *Şerhu'l-Âcurrümüyye* ve İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Evḍâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (*et-Tavzîḥ / Tavzîhu'l-Hulâşa*) adlı şerhine *et-Taşriḥ 'ale't-Tavzîḥ* (*et-Taşriḥ bi-maẓmûni't-Tavzîḥ*) adıyla yazdığı hâşîye, Şehâbeddin el-Hafâcî'nin *Şifâ'ü'l-ğalîl*'i, Harîrî'nin *Dürretü'l-ğavvâş fi evhâmi'l-havâşs*'i, Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârîs*i, Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin *İktifâ'ü'l-eselâbe'de zehâbi ehli'l-eser*'i, *Tefsîrü'l-Celâleyn* ve *Tirmizî'nin eş-Şemâ'il*'i (eserlerinin bir listesi için bk. *Feyzü neşri'l-inşirâḥ*, neşredenin girişi, I, 33-41).

İbnü't-Tayyib'e nisbet edilen *Miftâhu'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* adlı eser (*DMBİ*, IV, 161), isim ve nisbe benzerliği bulunan Muhammed Tayyib b. Muhammed el-Fâsî'nin dedesi Abdülkâdir b. Ali el-Fihri el-Fâsî'nin *Hulâsatü'l-uşûl*'üne yazdığı şerhtir (nşr. İdrîs el-Fâsî, Dübey 1425/2004). Abdülalî el-Vedgîrî, *İbnü't-Tayyib eş-Şarkî: Ḥalka fi târihi'l-fikri'l-luġavi bi'l-Mağrib* (doktora tezi, 1986, Câmîatü Muhammed el-Hâmîs külliyyetü'l-âdâb, Rabat), *Ḳaḍâyê'l-mu'cemi'l-'Arabî fi kitâbâti İbni't-Tayyib eş-Şarkî* (Rabat 1989) ve *et-Ta'rif bi'bni't-Tayyib eş-Şarkî* (Rabat 1990) adıyla üç eser kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü't-Tayyib eş-Şarkî, *İzâ'etü'r-râmûs ve izâfetü'n-nâmûs 'alâ izâ'eti'l-Kâmûs* (nşr. Abdüsselâm el-Fâsî – Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî), Muhammedîye 1403/1983, neşredenlerin girişi, I, e-d; a.mlf., *Feyzü neşri'l-inşirâḥ min ravzi tayyîl-iktirâḥ* (nşr. Mahmûd Yûsuf Feccâl), Dübey 1421/2000, neşredenin girişi, I, 19-41; Abdurrahman b. Abdülkerîm el-Ensârî, *Tuḫfetü'l-muḫibbîn ve'l-aşḫâb fi ma'rifeti mâ li'l-Medeniyyîn mine'l-ensâb* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî), Tunus 1390/1970, s. 335-336; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1414/1994, Mukaddime, I, 48; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 91-94; İbn Süde, *el-Fehrese* (nşr. Abdülmecîd Hayâlî), Beyrut 1423/2002, s. 70; Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, I, 298; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs* (nşr. Abdullah el-Kâmil el-Kettânî v.dğr.), Dârülbeyzâ 1425/2004, III, 66-67; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 541, 685; II, 194, 277, 522-523; *Hediyyetü'l-'arifin*, II, 331; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delîlü mü'errifi'l-Mağribi'l-aḳşâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 246; II, 287, 348; R. Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection Princeton University Library*, Princeton-New Jersey 1977, s. 10, 165; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 100, 178, 192, 209, 475; II, 606-607, 661, 834, 1067-1071; ayrıca bk. İndeks; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye li-târihi'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1404/1983, I, 176-177; a.mlf., *Ḳabes min 'aḫâ'l-maḫṫûṭi'l-Mağribî*, Beyrut 1999, II, 1001-1004; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), VI, 177-178; Muhammed Hâcî, *ez-Zâviyetü'd-delâ'iyye ve devruha'd-dîni ve'l-'ilmi ve's-siyâsi*, Dârülbeyzâ 1409/1988, s. 273; M. Muhtâr Vül Ebbân, *Târihu'n-naḫvi'l-'Arabî fi'l-meşriḳ ve'l-mağrib*, Selâ 1417/1996, s. 414-415; İdrîs el-Fudayfî, *ed-Dürerü'l-behiyye ve'l-cevâhirü'n-nebeviyye* (nşr. Ahmed b. el-Mehdî el-Alevî – Mustafa b. Ahmed el-Alevî), Muhammedîye 1420/1999, II, 336-337; Abdullah Murâbt et-Tergî, *eş-Şürûhu'l-edebîyye fi'l-Mağrib 'alâ 'ahdi'd-devletü'l-'Aleviyye*, Rabat 1426/2005, s. 71-75, 104-106, 119, 127-130; Abdurrahman b. Zeydân, *Mu'cemü ṭabaḳâti'l-mü'ellifin 'alâ 'ahdi devletü'l-'Aleviyyîn* (nşr. Hasan el-Vezzânî), Rabat 1430/2009, s. 291-292; Muhammed Azzûz, *el-Muḥaddîşüne'l-Megâribe fi Dimaşḳ*, Beyrut 1431/2010, s. 412-431; Abdülhâdî b. Muhammed es-Selâvî, "Maḫṫûṭât Nefise", *MMİADm.*, XII/1-2 (1932), s. 55-56; Muhammed el-Arabî el-Azzûzî,

"İbnü't-Tayyib Muḫaşşî'l-Kâmûs: Mevlidühü ve neş'etühü ve ḫayâtühü ve nesebüh", *a.e.*, XXX/1 (1955), s. 87-90; "İbn-i Tayyib", *DMBİ*, IV, 160-161; "Şerkî, Muhammed b. et-Tayyib", *Ma'le-metü'l-Mağrib*, Rabat 1423/2002, XVI, 5358; Hasan Cellâb, "İbnü't-Tayyib eş-Şarkî", *Mu.AU*, XIX, 324-330.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'Ŧ-TUVEYR

(ابن الطوير)

Ebû Muhammed el-Murtazâ Abdüsselâm b. el-Hasen b. Abdisselâm b. Alî b. Ahmed el-Fihri el-Kayserânî el-Mısırî (ö. 617/1220)

Fâtımî devlet adamı,
tarihçi ve hadis hâfızı.

Zilhicce 524'te (Kasım 1130) Mısır'da doğdu. Fâtımî ve Eyyübîler devrinde önemli bürokratik görevler üstlenen Mısrılı bir aileye mensuptur. Kendisine dönemin meşhur şahsiyetlerinden olan dedesi Abdüsselâm'ın adı verildiyse de o daha ziyade niçin verildiği bilinmeyen İbnü't-Tuveyr lakabıyla tanınmıştır. Çocukluğu, gençliği ve yetişmesi hakkında yeterli bilgi yoktur, ancak iyi bir eğitim aldığı üstlendiği görevlerden anlaşılmaktadır. Fâtımîler'in son döneminde Dîvânü'r-revâtib reisliğine getirildi. Eyyübîler devrinde de çeşitli divanlarda görev aldığı kaydedilmekle birlikte (Münzirî, III, 7; Zehebî, XIII, 507) bunlar hakkında bilgi verilmemektedir. Dedesi Sünnî olan İbnü't-Tuveyr 15 Muharrem 617'de (22 Mart 1220) Kahire'de vefat etti ve Mukattam dağıının eteklerindeki mezarlığı defnedildi. Ayrıca hadis hâfızı olup ömrünün sonuna kadar öğrenmeye ve öğretmeye önem vermiş, elli yaşlarında iken İskenderiye'ye yerleşen hadis âlimi Ebû Tâhir es-Silefî'den (ö. 576/1180) hadis tahsil etmiştir. Fâtımî tarihini, devlet teşkilâtını iyi biliyor, zamanının âlimlerini ve yüksek memurlarını iyi tanıyordu. Öğrencileri arasında hadis hâfızı Münzirî sayılmaktadır.

İbnü't-Tuveyr'in en meşhur eseri *Nüzhetü'l-muḫleteyn fi aḫbâri'd-devleteyn*'dir. Ancak müellif eserinden aktarılan bilgilerde bu adı taşıyan bir eserden bahsetmez. Daha sonraki tarihçilerden Nâsirüddin İbnü'l-Furât, Makrîzî ve Kâtib Çelebi onun eserini *Nüzhetü'l-muḫleteyn fi aḫbâri (sireti)'d-devleteyn* şeklinde kaydederken İbn Tağrıberdî bundan *el-Muḫleteyn fi aḫbâri'd-devleteyn* diye söz eder. İbn Haldûn ve Kalkaşendî ise kitabın adını zikretmeden İbnü't-Tuveyr'in tarihinden faydalandıklarını belirtirler.

Eser günümüze intikal etmemekle birlikte Makrîzî başta olmak üzere İbnü'l-Furât, Kalkaşendî, İbn Tağrıberdî, İbn Haldûn ve İbnü'z-Zeyyât gibi tarihçiler önemli bir kısmını kitaplarında iktibas etmişlerdir. Eymen Fuâd Seyyid, bu iktibaslardan hareketle İbnü't-Tuveyr'in kaydettiği Fâtımîler döneminin idarî yapısı, vergi sistemi, saray hayatı ve geleneğinin yanında resmî merasimlere, halifelerin kabullerine dair bilgileri *Nüzhetü'l-mukletoyn fi aḥbâri'd-devleteyn (sireti'd-devleteyn)* adlı eserde bir araya getirerek yayımlamıştır (Beyrut 1412/1992). Fâtımî Devleti'nde divanlar, burada çalışan görevliler, devlete ait hazineler, görevlilerin maaşları, mahkemede uyulacak kuralları ve resmî prosedürle mahkeme görevlilerinin çalışma esasları hakkında bilgilerin yer aldığı eser tarih, idarî yapı, vergiler olmak üzere üç bölümden oluşmuş, Selâhaddîn-i Eyyûbî zamanında Fâtımî ve Eyyûbî idarî yapılarını mukayese etmek amacıyla kaleme alınan tarihin, adı da buna uygun biçimde verilmiştir. Ancak divanda görev yapmış olan müellifin bu sayede birinci elden edindiği bilgilere dayanan kayıtları Fâtımî dönemle sınırlı kalmış, Eyyûbîler'e ait fazla bilgi vermemiştir. Eser ayrıca, İbnü't-Tuveyr'den öncesine ait olup günümüze ulaşmayan rivayetleri aktarması bakımından önemlidir. Eymen Fuâd Seyyid, "Nüzümü'l-Fâtımiyyin ve rûsûmühüm fi Mıṣr kemâ câ'et 'inde İbni't-Ṭuveyr" adıyla bir çalışmada yapmıştır (*Nüzhetü'l-mukletoyn*, neşredeninin girişi, s. 31-102).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü't-Tuveyr, *Nüzhetü'l-mukletoyn fi aḥbâri'd-devleteyn* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Beyrut 1412/1992, neşredeninin girişi, s. 4-102; Münzirî, *et-Tekmile*, III, 7-8; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 601-630* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1424/2003, XIII, 507; Safedî, *el-Vâfi*, XVI, 287; XVIII, 254; XX, 145; İbn Dokmak, *el-İntişâr li-vâsıṭati 'ikdi'l-emşâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-âfâkı'l-cedide), s. 12; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, I, 136; II, 107, 122; III, 550-560, 566-568; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 241; Eymen Fuâd Seyyid, "Dirâse naḳdiyye li-meşâdiri târihi'l-Fâtımiyyin fi Mıṣr", *Dirâsât 'Arabiyye ve İslâmiyye mühdât ilâ edibi'l-'Arabiyyi'l-kebir Ebi Fihr Maḥmûd Muḥammed Şâkir bi-münâsebeti bülûğihi's-seb'in* (haz. Eymen Fuâd Seyyid v.dğr.), Kahire 1403/1982, s. 162; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabi ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1987, II, 214; P. E. Walker, *Exploring an Islamic Empire-Fatimid History and its Sources*, London 2002, s. 150-151, 158, 166, 196; Sezgin, *GAS*, XV/2, s. 424; Cl. Cahen, "İbn al-Ṭuwayr", *EP* (İng.), III, 960; Rizâ İnzâbî Nejdâ, "İbn Ṭuveyr", *DMBİ*, IV, 158-159.

MURAT ÖZTÜRK

İBNÜRREFİK AHMET NURİ

(bk. SEKİZİNCİ, Ahmet Nuri).

İBRÂHİM ENİS AHMED

(إبراهيم أنيس أحمد)

(1906-1977)

Arap dünyasında
modern dil bilimi araştırmalarının
öncüsü.

Kahire'de doğdu. İlkokuldan sonra Ezher Üniversitesi Dârü'lulûm Fakültesi'nin hazırlık okulu el-Medresetü't-techiziyye'den lise diploması aldı ve Ezher'in Dârü'lulûmi'l-ulyâ kısmına girdi. Burada öğrenci iken şiir yazmaya başladı, sosyal ve kültürel etkinliklere katıldı, okulun tiyatro grubuna başkan seçildi. Kendi yazdığı *eş-Şeyḥu'l-mütesâbi* adlı piyesin baş kahramanını bizzat kendisi oynadı. 1930'da Ezher'den mezun olduktan sonra liselerde öğretmenlik yaptı. 1933'te Eğitim Bakanlığı'ndan kazandığı bursla İngiltere'ye gidip Londra Üniversitesi'ne kaydoldu. 1939'da edebiyat alanında bakaloryasını aldı, 1941'de felsefe ve Sâmi dilleri alanında doktorasını verdi. Burada da sosyal etkinliklerden geri kalmadı. 1938'de Londra'daki en-Nâdi'l-Mısrî'ye başkan seçildi.

İngiltere'den döndükten sonra Dârü'lulûm Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak tayin edildi, mesleğinde yükselerek dil bilimi alanında profesör oldu. Fakültede dil bilimi, Sâmi dilleri ve şarkiyat alanlarında, ayrıca Arap dili bölümünde başkan sıfatıyla görev yaptı. 1955 yılında fakültenin dekanlığına getirildiyse de hemen ardından işlerin arzu ettiği şekilde gitmediğini belirterek istifa etti. 1958'de ikinci defa getirildiği dekanlık görevini birkaç yıl sürdürdü. 1963-1964 öğretim yılında Amman'daki Ürdün Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra Dârü'lulûm Fakültesi'nde misafir profesör olarak ders verdi. Bu fakültedeki ilk yıllarında gittiği İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde iki yıl çalıştı. Burada dil bilimiyle ses bilimi araştırmalarının, dil seslerinin sınıflandırılması ve mukayesesinin modern yöntemlerle yapılacağı ses bilimi (fonetik, savtiyyât) laboratuvarını kurdu. Ramazan Abdüttewâb onun öğrencilerindedir. 1948 yılından itibaren uzmanlık yaptığı Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye'ye 1961'de üye oldu. Burada metot, lehçeler ve el-Mu'cemü'l-kebir komisyonlarında bulundu. Dil sesleri, Arap lehçeleri, lafız-delâlet-semantik, şiirde müzikalite ve çeşitli gramer meseleleri

üzerine araştırmalar yaptı. 1967'de, dayısı Zekî Mühendis'in yerine kurumun çıkardığı dergiyi (*Mecelletü'l-Mecma'i'l-luğati'l-'Arabiyye*) yirmi ikinci sayısından itibaren yönetti. 1958'de *Delâletü'l-elfâz* (semantik) adlı eserinden dolayı kendisine Mısır devlet teşvik ödülü verildi. 8 Temmuz 1977 tarihinde Kahire'de vefat etti. Ailesi kütüphanesini Dârü'lulûm Fakültesi'ne bağışladı.

XX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da doğan modern dil bilimi araştırmaları, özellikle ses bilimi, lehçe bilimi, morfoloji ve sentaks alanlarında yoğunluk kazanmış, bu arada İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, Batı'da modern lengüistiğin öncüsü olarak görüldüğü gibi İbrâhim Enis de Arap âleminde ve Arap dil biliminde bu alanın öncüsü kabul edilmiştir. İngiltere'de iken modern dil biliminin meselelerine dair Saussure ve diğer bilginlerin görüşlerini öğrenip Arap dilinin meselelerine uygulamış, 1939'da Mısır'a dönünce bu alandaki bilgiler kabul görmüş, sadece i'rab hakkındaki görüşü reddedilmiştir. Ona göre Kur'an'a i'rab I. (VII.) yüzyılın sonu ile II. (VIII.) yüzyılın başlarında uygulanmıştır. Araplar kelime sonlarını -bugün de konuşmalarda görüldüğü gibi- hep sâkin telaffuz ederlerdi. Müslüman nahiv âlimleri Yunan gramerinin etkisiyle i'rab olgusunu icat etmiştir (*Min Esrâri'l-luğa*, s. 182 vd.; *Delâletü'l-elfâz*, s. 207 vd.). İ'rab hareketlerinin fâillik-mef'ûllük gibi cümle öğelerini belirleme işlevi yoktur, sadece cümledeki kelimeleri birbirine ulama vazifesi görür. Cümle öğelerini ise Arap söz dizimi düzeniyle her öğenin cümle içinde bulunması gereken yerler ve cümlelerde zarflarla edatlar gibi yan unsurlar belirler. İ'rab hareketleri iki sâkin harfin çakışmasını önlemek için kullanılır. Çünkü kelimelerde aslı telaffuz kelime sonlarının sâkin olmasıdır. Hareke de bu sâkin harfi okumak ve ulamak için getirilir. Aslında İbrâhim Enis bu düşüncelerinde öncelikle

İbrâhim
Enis
Ahmed